

РОЗДІЛ 8 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ АКТУАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО КОНЦЕПТУ SPACE/КОСМОС (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ С. ГОКІНґА «ДЖОРДЖ І ВЕЛИКИЙ ВИБУХ»)

LINGUOCOGNITIVE ASPECTS OF ACTUALIZATION OF THE ENGLISH CONCEPT "SPACE" (CASE STUDY NOVEL "GEORGE AND THE BIG BANG" BY S. HAWKING)

Ніколова О.О.,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології і перекладу
Запорізького національного університету*

Стаття присвячена дослідженню англомовного концепту SPACE/КОСМОС у лінгвокогнітивному вимірі. Висвітлюється ядро номінативного поля та описується семантика його ключових вербалізаторів. Визначається специфіка функціонування ключових вербалізаторів у художньому тексті із застосуванням семантико-когнітивного та контекстуального методів. Схарактеризовано когнітивні риси концепту, що конституюють його семантичний прототип. Встановлюються відмінності між об'єктивацією аналізованого концепту з лексикографічного погляду та його актуалізацією в тексті художнього твору.

Ключові слова: актуалізація, вербалізатор, концепт, когнітивна ознака, об'єктивація.

Статья посвящена исследованию англоязычного концепта SPACE / КОСМОС в свете лингвокогнитивных студий. Описывается ядро номинативного поля и анализируется семантика его ключевых вербализаторов. Определяется специфика функционирования основных вербализаторов в художественном тексте с использованием семантико-когнитивного и контекстуального методов. Охарактеризованы когнитивные признаки концепта, которые конструируют его семантический прототип. Устанавливаются отличия между объективацией анализируемого концепта с лексикографической точки зрения и его актуализацией в тексте художественного произведения.

Ключевые слова: актуализация, вербализатор, концепт, когнитивный признак, объективация.

The article deals with the research of English concept SPACE from the linguocognitive perspective. Nucleus of the nominative field is described and the semantics of its key verbalizers is analyzed. The peculiarities of functioning of main verbalizers in the literary text are determined using semantic-cognitive and contextual methods. Cognitive traits of concept, which constitute its semantic prototype, are characterized. The differences between concept objectification by lexicographically registered sources and actualization in the literary text are identified.

Key words: actualization, cognitive trait, concept, objectification, verbalizer.

Постановка проблеми. Концепти є базовою одиницею предметного коду людини та беруть безпосередню участь у процесі пізнавальної та мовленнєвої діяльності. Тому його дослідження робить внесок у висвітлення мовної та концептуальної картин світу, що притаманні певному соціуму. Аналіз концепту може проводитися у двох аспектах: лексикографічному та на матеріалі літературних творів. Наприклад, лексикографічне дослідження концепту передбачає укладання корпусу вербалізаторів, які конституюють його номінативне поле. Сьогодні існує досить велика кількість праць, які присвячені висвітленню особливостей об'єктивації ряду концептів із погляду їх лексикографічної репрезента-

ції, зокрема у фокус дослідження потрапляли концепти БАГАТСТВО [1], ЧАС [2], ПУБЛІЧНІ ВІДНОСИНИ [3], КОХАННЯ [4] тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію лінгвокогнітивного аналізу розробляли такі вчені, як З.Д. Попова, Й.А. Стернін [5], О.С. Кубрякова [6], Дж. Лакофф [7], Е. Рош [8], В. Еванс [9]. Дослідження такого типу, як правило, проводяться за моделлю, яка має такі етапи: 1) побудова корпусу вербалізаторів аналізованого концепту на основі лексикографічних джерел; 2) аналіз їхньої семантики; 3) здійснення ядерно-периферійної стратифікації номінативного поля концепту; 4) когнітивна інтерпретація семантичних трансформацій лексем, що входять до

номінативного поля; 5) виявлення когнітивних ознак, що об'єктивуються вербалізаторами концепту; 6) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак [5].

Наступний етап залежить від підходу, який був обраний дослідником, тобто від того, куди дослідник рухатиметься далі: у сферу когнітивно-семасіологічних чи лінгвоконцептуальних досліджень. Семантико-когнітивний підхід передбачає використання когнітивних даних для пояснення семантичних процесів, які ведуть до формування лексико-семантичних варіантів лексем, що вербалізують концепт. Отримані когнітивні результати можуть у такому разі допомогти зрозуміти, як співвідносяться окремі значення в інтенціоналі вербалізатора, та роз'яснити, як і чому саме розвивалися ті чи інші ЛСВ, якими були передумови їх еволюції та як нові лексико-семантичні варіанти співвідносяться у свідомості людини з уже існуючими.

Лінгвоконцептуальний підхід передбачає після отримання когнітивних даних не повернення до опису мовної системи та пояснення у ній семантичних процесів, а навпаки, кінцевою метою дослідника стає не мова, а свідомість людини, зокрема процеси категоризації та концептуалізації, що у ній перебігають. Тобто з огляду на вимоги цього підходу дослідник моделює сам концепт, що дає йому змогу описати його як цілісну ментальну сутність, таким способом поповнюючи знання про концептосферу народу [10, с. 36].

Досить плідним є дослідження особливостей актуалізації концепту в мовленні безпосередньо на матеріалі літературних творів. Такого типу дослідження проводилися Н.В. Возненко [4] О.О. Решетняк [11], С.Б. Фоміною [12] та іншими ученими.

Варто зазначити, що продуктивним є аналіз особливостей мовленнєвої актуалізації певного концепту на матеріалі літературного твору, що здійснюється на базі дослідження концепту, проведеному в лексикографічному вимірі. Одним із таких концептів є англomовний концепт SPACE / КОСМОС.

Актуальність дослідження полягає, з одного боку, в тому, що аналізований концепт є важливим елементом англomовної концептосфери, а з іншого – у відсутності досліджень, які б висвітлювали особливості його актуалізації в художньому творі.

Постановка завдання. Метою наукової праці є висвітлення особливостей актуалізації англomовного концепту SPACE / КОСМОС у лінгвокогнітивному аспекті.

Для реалізації поставленої мети вбачається за необхідне виконати такі завдання:

- встановити корпус ключових вербалізаторів концепту;
- охарактеризувати семантику одиниць, що об'єктивують концепт;
- виявити особливості функціонування вербалізаторів концепту у творі С. Гокінга «Джордж і Великий Вибух»;
- виокремити когнітивні ознаки досліджуваного концепту, що актуалізуються у вищезазначеному творі;
- висвітлити лінгвокогнітивні аспекти актуалізації аналізованого концепту.

Об'єктом дослідження є англomовний концепт SPACE / КОСМОС, а предметом виступають особливості його мовленнєвої репрезентації. Матеріалом дослідження став твір С. Гокінга «Джордж і Великий Вибух».

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось вище, висвітлення особливостей актуалізації аналізованого концепту в обраному нами літературному творі здійснюватиметься на основі результатів дослідження цього ж концепту на лексикографічному матеріалі, що було здійснено Е.О. Веремчуком [10].

Наприклад, за результатами аналізу словників Oxford dictionary, Cambridge dictionary, Etymology dictionary, концепт SPACE / КОСМОС має 6 вербалізаторів, що утворюють ядро його номінативного поля. Однак кожен вербалізатор поряд із лексико-семантичним варіантом (далі – ЛСВ), який безпосередньо об'єктивує концепт SPACE / КОСМОС, має також інші ЛСВ, які вербалізують досліджуваний концепт опосередковано. Як відомо, ЛСВ лексеми мають відношення метафоричної похідності, а отже, пов'язані одне з одним на асоціативному рівні. Тому доходимо висновку, що об'єктивація концепту здійснюється не лише ЛСВ, які безпосередньо номінують денотат концепту, але й тими ЛСВ, що мають метафоричну похідність. ЛСВ вербалізаторів аналізованого концепту подано в таблиці 1 [10, с. 238].

Наприклад, найбільш актуалізованим у досліджуваному тексті є вербалізатор *universe* (176 разів), на другому місці – лексема *cosmos* – 149 разів, потім *space* – 141 раз і *world* – 28 разів. Слово *creation* вживалось у творі у значеннях, які не актуалізують досліджуваний концепт, а лексема *macrocasm* узагалі в тексті твору не представлена. Кожен із цих вербалізаторів поряд із ЛСВ, котрий об'єктивує концепт SPACE / КОСМОС, має також інші ЛСВ, які об'єктивують інші концепти (див. табл. 1). Однак специфікою аналізованого худож-

ЛСВ ядерних вербалізаторів концепту SPACE / КОСМОС

Вербалізатор	Лексико-семантичний варіант
space	1) «простір»
	2) «вільне місце»
	3) «космічний простір»
	4) «свобода думки»
	5) «пробіл»
	6) «проміжок часу»
cosmos	1) «світ загалом»
	2) «будь-яка впорядкована система»
	3) «гармонія, порядок»
universe	1) «уся матерія та простір, узяті загалом»
	2) «люди, взяті разом»
	3) «певна сфера діяльності»
	4) «універсальна сукупність»
world	1) «космос, всесвіт, усе, що існує»
	2) «світ, з усіма країнами та людьми»
	3) «будь-яка зірка чи планета, особливо така, на якій може існувати життя»
	4) «конкретний регіон або група країн»
	5) «людство, людська раса»
	6) «будь-яка сфера людської діяльності або стиль життя тих, хто до неї залучений»
creation	1) «акт створення чогось»
	2) «акт Божого творіння світу»
	3) «увесь Всесвіт та все живе»
macrocosm	1) «великий світ, Всесвіт»
	2) «будь-яка складна комплексна система»

нього простору є те, що в ньому вищеперелічені лексеми актуалізують переважно саме концепт SPACE / КОСМОС.

Лексема *universe*, згідно з результатами контекстуально-семантичного аналізу, вживалась виключно у значенні «уся матерія та простір, узяті загалом», а тому вербалізує лише досліджуваний концепт. Наприклад: “*You can't see them, but you know they are there by the effect they have on the Universe around them*”. («Ви не можете їх побачити, але ви знаєте, що вони там завдяки впливу, який вони чинять на навколишній Всесвіт»). Це пояснюється тим, що значення «люди, взяті разом», «певна сфера діяльності» та «універсальна сукупність» для тексту твору не є релевантними. Тож семантико-когнітивний аналіз цього вербалізатора в тексті не дає нової інформації стосовно наповнення когнітивного змісту концепту, порівняно з його лексикографічним аналізом.

Дещо по-іншому зазнав текстової актуалізації вербалізатор *cosmos*. Зокрема, він вербалізує досліджуваний концепт у своєму лексико-семантичному варіанті «простір за межами Землі» лише 3 рази: 1 раз у власне художньому тексті та

2 рази у науковій довідці, що гармонійно вплетена в текст твору.

Наприклад: “*He was very fond of his pig and spent long hours in the yard, chatting to him or just sitting in his huge shadow, reading books about the wonders of the cosmos*”. («Він любив своє порося та сидів годинами на дворі, балакаючи з ним або читаючи книги про космічні дива»).

В енциклопедичній довідці ця лексема трапляється в таких контекстах: “*When very massive stars reach the ends of their lives and explode, they not only send hot dust and gas across the cosmos*”. («Коли життя надто масивних зір добігає кінця і вони вибухають, у космос вивільняються не лише пил і газ»). Або: “*Hubble's deepest views of the cosmos suggest that the first stars after the Big Bang lit up the heavens like a fireworks display*”. («Дослідження глибин космосу телескопом Габбл засвідчують те, що після Великого Вибуху зірки осяяли космос неначе феєрверк»). В усіх трьох наведених прикладах лексема *cosmos* вербалізує однойменний концепт, актуалізуючи ті самі когнітивні ознаки, що об'єктивуються у ньому ядром його номінативного поля, зокрема “*existence beyond the Earth*” («існування поза межами

Землі»), “*extension*” («протяжність»), “*inclusion of everything*” («усеохоплюваність»), “*infinity*” («нескінченність»), “*location of stars and planets*” («місцезнаходження зірок і планет»).

В усіх інших випадках ця номінація використовується як власна назва суперкомп'ютера (*Cosmos*). Наприклад: “*Annie was typing onto the keyboard of Cosmos, the supercomputer*”. («Анна друкувала на клавіатурі Космоса – суперкомп'ютера»). Застосування саме цього слова для позначення штучного інтелекту є небезпідставним, оскільки ця лексема, за етимологічними даними, виникла від давньогрецького слова *kosmein*, яке у своїй внутрішній формі мало значення “*order, good order, orderly arrangement*” («порядок, добрий порядок, впорядкованість»).

Завдяки значенню “*orderliness*” («впорядкованість») екстенціонал цієї лексичної одиниці розширився до позначення позаземного простору, оскільки, за уявленнями давніх греків, Космос був упорядкованою гармонійною системою, що протиставлялася хаосу, який уявлявся як безсистемне нагромодження матерії. Тож називання штучного інтелекту словом *cosmos* має метафоричну вмотивованість, оскільки досконалий штучний інтелект асоціюється з гармонією та впорядкованим характером інформації, якою він апелює. Іншим аргументом може слугувати той факт, що за сюжетом твору штучний інтелект містив у собі вичерпну інформацію про всю Землю та весь Всесвіт із зірками та планетами, а також їхні 3D-карти. Тому використання цієї номінації має також і метонімічну вмотивованість, оскільки комп'ютер, як частина Всесвіту, містить увесь всесвіт в інформаційному плані.

Такий аналіз розкриває якісно нові ознаки аналізованого концепту, які не можуть бути виявленими виключно на основі дослідження номінативного поля за словниками. Космос на сторінках твору уявляється не лише як навколосезонний простір, але і як безперервний інформаційний простір.

Тому вербальна репрезентація англословного концепту SPACE / КОСМОС у художньому тексті вказує на такі його ознаки, як “*being smart*” («розум»), “*unlimited opportunities*” («необмежені можливості»). Зокрема, ознака “*being smart*” («розум») актуалізується в таких контекстах: “*Cosmos will know!*” she declared”. («Космос знає це!» – запевнила вона») або “*Cosmos the computer was still chewing over the complicated question of the best location in the Universe for a homeless pig*” («Космос, комп'ютер, все це обдумував важке питання стосовно вибору найкращої локації для бездомного поросся»).

Когнітивна риса “*unlimited opportunities*” («необмежені можливості») зазнає актуалізації в таких контекстах. “*If Cosmos can send us on great big journeys across the Universe...*” («Якщо Космос може відправляти нас у великі мандрівки у Всесвіт...»). Або: “*On those occasions, Cosmos had made a door*” («Паніює в таких ситуаціях Космос відкривав портал»).

Незважаючи на те, що у наведених прикладах лексема *Cosmos* використовується для номінації суперкомп'ютера, а не Всесвіту, все ж можна вважати, що ті риси, які вона актуалізує, поширюються і на аналізований концепт SPACE / КОСМОС, оскільки використання спільного експонента для номінації свідчить про метафоричну близькість значень у свідомості людини. Відповідно до когнітивно-психологічного принципу апперцепції пізнання нового здійснюється на основі його порівняння із уже відомим, під час чого формуються асоціативні зв'язки. Тому на мовному рівні такі асоціативно-споріднені поняття отримують спільне лінгвальне вираження, що закріплюється в лексико-семантичних варіантах лексеми. Іншим аргументом може слугувати обов'язковий елемент лексикографічного дослідження концепту – аналіз його асоціативного поля, до якого входять також і власні назви, які зазнають когнітивної інтерпретації.

Наступною за квантитативним показником є лексема *space*. З лексикографічного погляду це слово можна вважати лексемою-репрезентантом, основним вербалізатором однойменного концепту. Однак у досліджуваному тексті ця лексична одиниця вживається рідше, ніж 2 попередні. Семантико-контекстуальний аналіз доводить, що актуалізованими є два ЛСВ – «космічний простір» і «простір» загалом (фізичний простір). Проведений семантико-когнітивний аналіз дає змогу виділити такі когнітивні риси концепту – “*mysteriousness*”, “*obscurity*”, “*secrecy*” («невидомість», «таємничість», «загадковість»).

Це може бути підтверджене такими прикладами: “...*the curvature of space-time, leading to some mysterious destination far away from the Earth's gravitational field?*” («...викривлення простору-часу, що вело в таємничу далечинь далеко від Земної гравітації?»). У вищенаведеному прикладі космос уявляється як щось таємниче та загадкове. Наступний приклад засвідчує актуалізацію ознаки “*necessity for exploration*” («потреба в дослідженні»): “...*where he had been working on a space mission to try to find traces of life on Mars*” («... де він працював у космічній місії, намагаючись знайти життя на Марсі»).

Окрім того, контекстуальної актуалізації зазнає також ЛСВ лексеми *space* («простір»). Наприклад: “*My files tell me that pigs need a quiet, dark space with fresh air and some sunlight*” («Мії файли вказують на те, що свиням потрібен тихий темний простір і трохи сонячного світла»). Або: “*The available space itself was also tiny, so everything had to be crammed together*”. («Доступний простір сам по собі був дуже маленький, тому все було стиснуто»). Наступний приклад вказує на те, що простір осмислюється як щось невідоме, те, що потребує дослідження або пояснення: “... *because it would need to explain space-time as well as gravity*”. («... тому що треба буде пояснити простір-час так само, як і гравітацію»).

Лексема *world* вживається в аналізованому тексті в таких ЛСВ:

1) «космос, всесвіт, усе, що існує» – “... *how the world was made of*” («... як був створений світ»);

2) «світ, з усіма країнами та людьми» – “... *constantly flying around the world*” («... постійно літаючи навколо світу»);

3) «будь-яка зірка планета чи світ» – “... *a very unfriendly world*” («... дуже недружелюбний світ»);

4) «конкретний регіон або місцевість» – “... *safe world of George's backyard*” («... безпечний світ у Джорджа в дворі»);

5) «певна сфера» – “... *quantum world*” («... світ квантів»), “... *scientific world*” («... наукова сфера»).

Тож вербалізатор *world* поповнює семантичний прототип концепту такими ознаками, як “*diversity*”, “*versatility*” («різноманітність», «багатоплановість») – ЛСВ (2); “*affiliation to any world that can only exist*” («приналежність до будь-якого можливого світу») – ЛСВ (3); “*affiliation to a particular restricted region or space*” («приналежність до певного конкретного обмеженого регіону чи простору») – ЛСВ (4); “*affiliation to a particular restricted sphere of human activity taken as whole*” («приналежність до певної обмеженої сфери людської діяльності, взятої загалом») – ЛСВ (5). ЛСВ (1) експлікує ті ж самі ознаки, що й лексеми *cosmos, universe*.

Для отримання більш повної картини стосовно актуалізації когнітивних ознак досліджуваного концепту доцільним є дослідження його колокаційних зв'язків, тобто лексем, з якими його словореферент вступає у синтагматичні зв'язки. За результатами аналізу, всі синтагматичні зв'язки лексеми *space* можна розділити на декілька груп, зокрема словосполучення, що:

1) актуалізують концепт із наукового погляду: *space object, space-time, space history*;

2) належать до репрезентації космосу у науково-популярному стилі: *space portal, 3-dimensional space, outer space*;

3) позначають космічний одяг: *space suit, space gloves, space helmet, space boots*;

4) вербалізують діяльність у космосі: *space adventure, space journey, space experience, space travel, space research*;

5) називають космічне обладнання: *space camera, space stuff, space shuttle*.

Наприклад, перша група словосполучень актуалізує такі когнітивні риси, як “*complexity of organization*” («складність організації»), “*existence of space objects*” («наповненість різними об'єктами»), “*connection with time*” («зв'язок із часом»). Друга група вербалізує такі ознаки, як “*being multidimensional*” («багатомірівність»), “*endlessness*” («нескінченність») “*possibility of space travel*” («можливість космічних мандрівок»). Словосполучення, що належать до третьої групи, експлікують таку концептуальну ознаку, як “*necessity in special clothes*” («потреба у спеціальному одязі»).

Когнітивні риси “*openness for exploration*” («відкритість для дослідження»), “*availability for travelling and observations*” («наявність можливості для подорожей і спостережень»), “*usage of complex modern technologies*” («використання надскладних сучасних технологій»), “*carrying out the experiments*” («проведення експериментів») виражаються четвертою групою словосполучень. Нарешті, п'ята група актуалізує такі риси, як “*necessity for special equipment and training*” («потреба у спеціальному обладнанні та підготовці»), “*detailed exploration with the help of special technique and gadgets*” («детальне дослідження за допомогою спеціальної техніки та приладів»).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу наголосити на такому. Аналіз актуалізації англійського концепту SPACE / КОСМОС у літературному творі дає можливість більш повно, порівняно з лексикографічним дослідженням, схарактеризувати особливості його ментальної репрезентації та висвітлити когнітивний зміст. Автору вдалося створити вдалу міксацію науково-популярного та наукового жанрів у стилі постмодерну, що дало змогу репрезентувати концепт SPACE / КОСМОС дещо відмінно від того, як він уявляється за даними лексикографічних досліджень. Наприклад, у художньому просторі актуальності набувають такі ознаки, як “*being smart*” («інтелектуальність,

розум»), “*unlimited opportunities*” («необмежені можливості»). Актуалізація концепту в художньому творі робить вклад у зміну об’єктивації цього ж концепту в концептосфері носіїв мови, оскільки у творі звичний концепт зазнає пере-

осмислення, що безпосередньо впливає на його ментальну репрезентацію у свідомості мовців.

Перспективою подальшого дослідження є аналіз особливостей актуалізації досліджуваного концепту в інших літературних жанрах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сурмач О.Я. Психолінгвістичні аспекти концепту «багатство» (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.15. Київ, 2011. 17 с.
2. Канонік Н.П. Граматична організація лексико-семантичних полів «простору» і «часу» в сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Луцьк, 2013. 333 с.
3. Белоусова А.Є. Репрезентація концепту PUBLIC RELATIONS фразеологічними засобами американського варіанту англійської мови. Нова філологія: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2009. № 34. С. 27–33.
4. Возненко Н.В. Особливості відтворення концепту КОХАННЯ у перекладі новели С. Цвайґа «Письмо незнайомої». Наукові записки НДН ім. М. Гоголя. Філологічні науки. Ніжин, 2017. № 1. С. 141–144.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика: монография. Москва: «Восток-Запад», 2007. 314 с.
6. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. Тамбов, 2004. № 1. С. 6–17.
7. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. London: University of Chicago Press, 2003. 276 p.
8. Rosh E.H. *Principles of categorization*. Cambridge, 1999. P. 189–206.
9. Evans V., Green M. *Cognitive linguistics: An Introduction*. Edinburg: Edinburgh University Press, 2006. 830 p.
10. Веремчук Е.О. Лексико-семантичне поле SPACE / КОСМОС в англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвосинергетичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 253 с.
11. Решетняк О.О., Швидка Н.В. Особливості Біблійної символіки як вербалізатора концепту. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія». Одеса, 2015. № 17. Т. 1. С. 32–34.
12. Фоміна С.Б. Семантико-когнітивний аспект концепту TIME в художньому тексті фантастичного жанру. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Бердянськ, 2014. Вип. III. С. 45–52.